

Recensioner

Ny bok om svensk arkeologis första världskändis

Evert Baudou, *Oscar Montelius – om tidens återkomst och kulturens vandringar*. Stockholm: Atlantis Förlag 2012. 416 sidor. ISBN 978 9 173535 397.

Hur sammanfattas en människas liv och arkeologiska gärning på 400 sidor? Frågan har nyligen besvarats av professor emeritus Evert Baudou genom hans intressanta biografi över Oscar Montelius (1843-1921), Sveriges internationellt mest kända och prisade arkeolog.

Baudou presenterar Montelius liv genom en bekant kronologi som startar i vaggan och slutar i graven. Efter en kortare inledning presenteras hans liv i sex perioder vilka omfattar 25 kapitel: *Ungdomsåren* (1843-1861), där hans uppväxt och skolgång står i centrum; *Uppsalatiden* (1861-1869), om Montelius studier vid Uppsala universitet; *Arkeologins kulturhistoriska mål* (1869-1875), där hans internationella vetenskapliga genombrott skildras; *Den återfunna bronsåldern* (1876-1885), där Montelius skandinaviska och europeiska studier över bronsåldern fokuseras; *Forskning och samhällsfrågor* (1886-1907), där den etablerade forskaren och hans intresse för samhällsfrågor lyfts fram, samt till sist; *Riksantikvarien, politikern och forskningen* (1907-1921) där Montelius tid som riksantikvarie och hans politiska engagemang runt det första världskriget står i fokus. Här diskuteras även hans allt mer uttalade intresse för ”rasfrågan”.

Inom det arkeologiska fältet är Montelius mest känd som skaparen av den typologiska metoden och för sin forskning om europeisk bronsålder. Hans kronologiska indelning av bronsålder i södra Skandinavien i sex perioder står sig allt jämt och lärs fortfarande ut på 2000-talet. I sin samtid var Montelius en välkänd kulturpersonlighet som gärna engagerade sig i politiska frågor och händelser. Han var aktiv i ett stort antal föreningar och en eftersökt föredragshållare. I sin ungdom var han frisinnad liberal som engagerade sig för kvinnors emancipation. På sin ålders höst blev han allt mer kulturkonservativ. Montelius var exempelvis en av fem talare på Skansen under Bondetåget i Stockholm 1914, då han prisade de svenska böndernas historiska insats som ”landets skyddsvakt” samt efterlyste ett starkare försvar. Montelius var under denna tid ordförande i Svensk-Tyska föreningen i Stockholm och talade sig varm för Tysklands upprättelse efter Versaillesfreden.

Större delen av Baudous biografi ägnas åt Montelius vetenskapliga insatser, speciellt hans formativa tid på 1860- och 1870-talet då han etablerade sig som en av Europas ledande arkeologer. Baudou använder sig av en ”jämförande biografisk metod”. Detta innebär att Montelius liv tecknas i relief mot hans samtida vän och kollega Hans Hildebrand (1842-1913). De var bekanta med varandra sedan barnsben och deras akademiska

utbildning och vetenskapliga karriär löpte i mångt och mycket parallellt. Hildebrands far, riksantikvarien Bror Emil Hildebrand (1806-1884), var Montelius viktigaste mentor. Båda ynglingarna läste och disputerade vid Uppsala universitet på en avhandling om järnåldern, Hans 1866, Oscar 1869. På somrarna gjorde de arkeologiska utgrävningar tillsammans med Bror Emil Hildebrand och de arbetade vid Statens Historiska Museum med att ordna upp samlingarna och skapa den utställning som öppnade för allmänheten i nya lokaler på Blasieholmen 1866. Genom sina forskargärningar kom de, på var sitt håll, att utveckla den typologiska metoden, en ära som de generöst delade med varandra. Efter avlagd examen fick de genast anställning vid nämnda museum och där blev de kvar tills att de gick i pension. Hans blev så småningom riksantikvarie efter sin far då denne gick i pension 1879, och Oscar tog vid när Hans gick i pension 1907.

I mångt och mycket utvecklar sig Boudous jämförande biografiska metod till en studie av arv och miljö, ett av modernismens mest segdragna diskussionsämnen. Hans Hildebrand följde troget sin far i spåren. Genom den inflytelserika riksantikvarien ärvde han både ett symboliskt och kulturellt kapital som på många vis öppnade dörrar för honom under hans utbildning och karriär. Hildebrand var en intellektuell begåvning, alltid primus i sin klass, men också en tillbakadragen, religiös svärmare som brottades med livets existentiella frågor. Han fick tidigt följa med sin berömde far på studieresor där han aktivt introducerades för föregångsmän inom det arkeologiska fältet. Han besökte bland annat Christian Jürgensen Thomsen, skaparen av treperiodsystemet, i Köpenhamn redan 1858, flera år innan han påbörjade sina studier vid Uppsala universitet. När Hildebrand började läsa vid universitetet var han redan klar över ämnet för sin avhandling. Han var målinriktad, närmast manisk, förunnade sig få nöjen, korad som han var att följa sin far i spåren. Han var redan känd bland professorerna i Uppsala, hans namn öppnade dörrar till deras hem, samkväm och nätverk. Hildebrand lämnade universitetet på rekordfart med en banbrytande avhandling som fick högsta betyg. Avhandling trycktes och lästes flitigt av den allt större andelen av samhällets bildade medborgare. Boken, *Svenska folket under Hednatiden*, sålde genast slut och gavs ut i flera upplagor.

Montelius var ett annat barn av sin tid. Han hade ett ljust öppet sinne och var uppfylld av det moderna samhällets framväxt. Han var en hängiven utvecklingsoptimist formad av den tid då ångkraft, elektricitet, tåg, telegrafi och dynamit var nymodigheter. Montelius var begåvad men aldrig primus i sin klass. Hans far var jurist, så när han intresserade sig för det förflutna och påbörjade sina studier bröt han mot faders upptrampade spår. Montelius sökte sin egen väg. Även Montelius besökte Thomsen, året efter Hildebrand 1859, troligen med ett introduktionsbrev i handen som utfärdats av Bror Emil Hildebrand. Hans studier vid Uppsala universitet präglades av ett sökande och de drog ut på tiden. Montelius avbröt tidvis sina studier för att fundera på vad han skulle göra med sitt liv. När han väl bestämt sig att satsa på en arkeologisk karriär, var han på väg att bli en överliggare. När valet väl var gjort var Montelius systematisk, noggrann och målinriktad. Hans avhandling fick inte hösta betyg och lästes endast av de närmast sörjande. Han gick dock genast vidare med sin forskning där nya frågor, källmaterial och utmaningar

väntade på honom. Montelius akademiska bana grundade sig därmed på ett uttalat och aktivt val, ett val som Hildebrand fått till skänks genom sitt kulturella kapital. I korthet: Hans Hildebrands akademiska karriär och livsval präglades av arv, Montelius av miljö.

Den största skillnaden mellan dessa båda herrar låg i deras personlighet. Hildebrand var mer intellektuell, innesluten och grubblande medan Montelius var social, öppen och lekfull. Skillnaderna blev tydliggjorda under 1870-talet. Hildebrand hade ett brett kulturhistoriskt intresse som tog formen av stora övergripande synteser. Han spenderade lika mycket tid åt att forska om stenålder, bronsålder, järnålder och medeltid. Hans forskargärning manifesterades i den banbrytande boken *De förhistoriska folken i Europa. En handbok i jämförande fornkunskap*, som gavs ut mellan 1873–1880. Montelius var mer koncentrerad, målinriktad och systematisk i sin forskning. Hildebrand förvaltade sin fars pund medan Montelius formulerade nya frågor som pekade framåt. Han kom att ägna största delen av sin tid åt att utveckla ett kronologiskt system för bronsåldern. Det Hildebrand till en början vann genom sitt kulturella kapital och i sin bredd förlorade han snart i detaljkunskap. Den bredd som Montelius till en början saknade kompenserade han upp med att kunna presentera en nyskapande empiriskt förankrad bild av europeisk bronsålder.

En påtaglig skillnad mellan Montelius och Hildebrand, som Baudou kunde lyft fram tydligare i sin biografi, var deras syn på kulturell förändring. Även här präglades Hildebrand av sitt faderstyngda arv. Både han och Bror Emil vidhöll i det längsta den av Sven Nilsson formulerade tesen att förändringar i det arkeologiska materialet bäst kunde förklaras med hjälp av dramatiska invasioner av nya folkslag eller folkgrupper. Montelius tänkte nytt. Där andra såg kulturella brott sökte han kontinuitet. Redan 1869 var han inne på att förändringar i den materiella kulturen kunde förklaras på annat sätt, främst genom kontakter mellan skilda områden och kulturer i form av handel, spridning av teknologiska innovationer och idéer – diffusion. När Montelius presenterade sina tankar om detta i sin bok *Svenska folket under hednatiden* från 1873, var de försiktigt formulerade som en hypotes mot Nilssons och Hildebrands syn på kulturell förändring, när han ger ut sin studie på nytt mellan 1875–1877 under titeln *Sveriges hednatid, samt medeltid, förra skedet*, var de utformade som en skarp antites. Montelius gick sin egen väg.

Baudou lyfter särskilt fram Montelius sociala kompetens som en betydelsefull komponent för hans vetenskapliga framgång. Han trivdes med folk och folk trivdes med honom. Han var en flitig besökare och föredragshållare på allmänna och vetenskapliga sammankomster. Från den antropologiska och arkeologiska kongressen i Stockholm 1874 presenterade han inte mindre än sex tryckta bidrag, i Budapest 1876 presenterade han fyra föredrag, vilket säger något om hans vetenskapliga dedikation men också något om hans karisma. När relationen mellan den nybildade *Svenska fornminnesföreningen* och riksantikvariern sattes på prov, rörande den känsliga frågan om en ny kulturminneslag (1873), fick Montelius träda in och gjuta olja på vågor. Montelius försvarade tydligt riksantikvarierns kritik mot det nya lagförslaget som innebar ett försvagat centralt statligt museum. Far och son Hildebrand sökte konflikt, Montelius samförstånd. Resultatet blev

att Montelius valdes in i Svenska fornminnesföreningens styrelse och blev tidskriftens redaktör. Här publicerades verk av glada amatörer sida vid sida med erkända arkeologer och akademiker. Montelius publicerade sig frekvent i tidskriften, allt som oftast med en lätt, bildrik och sakkunnig penna. Hildebrand svarade med att skapa en egen tidskrift, *Månadsbladet*, där endast betrodda akademiker fick publicera sig. Med tiden ledde detta till att Montelius skapade ett socialt kontaktnät som var inkluderande och expanderande, Hildebrands strategi blev exkluderande och imploderande.

Med Montelius stigande stjärnan på den vetenskapliga himmelen kom hans relation till Hans Hildebrand att försämrats. Från och med 1880 då Hildebrand blev riksantikvarie kom hans tid allt mer att fyllas av förpliktelser och administration. Montelius fortsatte att åka på konferenser och göra arkeologiska undersökningar, och värst av allt: Montelius hade fortsatt god tid att forska. Hildebrand blev allt mer missunnsam och började direkt motarbeta sin forne vän och kollega. Det gällde bland annat möjligheten att inrätta en tjänst i Nordisk och jämförande fornkonst vid Stockholms högskola, men också andra tjänsteställningar där trogna lärjungar till Montelius återfanns bland de sökande, däribland den spirande forskarbegåvningen Knut Stjerna som Hildebrand satte käppar i hjulet för. När Hildebrand till sist uppmanades att gå i pension 1907 var det mot hans egen vilja, inte minst som tjänsten som riksantikvarie var öronmärkt för Montelius.

Som ni märker är det fascinerande läsning vilket till stor del beror på att Baudou är en god ciceron. Hans biografi över Montelius liv och gärning är välstrukturerad och stringent. Den är ett sant nöje att läsa. Samtidigt blir det tydligt att Baudou är en förlåtande levnadsbeskrivare som undgår att låta Montelius vandra vill. Det privata och personliga hålls tydligt i sär. Kvinnoaffärer och andra bekymmer som Montelius mötte under sitt liv lämnas för det mesta åt sidan. Undantaget är en så kallad kvinnoaffär och paret Montelius barnlöshet som tidvis solkade deras vardag. Alla som någon gång glimtat på den materiella kvarlåtenskapen efter Montelius, och skrämts av dess storlek och mångfald, vet att det finns andra historier att berätta om honom. Det gäller så väl toklustiga anekdoter som mustiga skandaler som kunde lyfts fram för att ge en mer mångfasetterad bild av honom som människa. Även tillkortakommanden och bakslag tillhör livet. Makarna Montelius innerliga och nära relation kunde också fått större utrymme, men då hade det blivit en annan biografi.

Såväl som forskare, författare som levnadsbeskrivare måste man göra sina val. Ett val som Baudou har gjort är att förse sin bok med officiella porträtt av Montelius, de allra flesta tagna eller målade i studios. Vi möter honom med far och mor som ung femårig palt (1849), vid studenten (1861), som nybliven doktor vid 26 års ålder (1869), mitt i livet som en mogen 45 åring (1888), samt i Emerik Stenbergs kända och närmast pompösa porträtt av den avgående riksantikvarien 1913, då Montelius var 70 år gammal. Den typologiska kedjan är obruten. Det är i mångt och mycket en officiell bild av Montelius som vi möter i Baudous biografi. Först efter Montelius pension får vi möta honom genom mer personliga fotografier i hans hem, bland annat då han valdes in i Vitterhetsakademien (1917) och i ett samtal med sin fru Agda på verandan vid sommarhu-

set i Furusund, ett fotografi taget den sista sommaren som de fick tillsammans (1920). Detta är delvis ett resultat av att kameror blev allt mer vanliga under 1900-talets första hälft, men också ett aktivt val av Baudou, för det finns andra fotografier där Montelius är fångad i rörelse, i livet: läsande en tidning i en syrenberså i Skåne i sällskap med sitt värdpar och deras döttrar under en av sina otaliga arkeologiska expeditioner; på en perong i väntan på ett tåg någonstans i Europa; intagande en måltid i Grekland på en liten taverna vid havet med kända och okända kollegor (fig. 1), och så vidare.

Fotografi på Montelius, andra person från höger, och kända och okända arkeologer under en avslappnad lunch någonstans i den grekiska övärlden 1905. Fotograf okänd, nu på ATA i Stockholm.

I sin biografi understryker Baudou på flera ställen hur Montelius starka kulturhistoriska intresse förblev oförändrat genom hela hans forskarkarriär. Det var Montelius koncentration, systematik och kontinuitet i forskningen som var nyckeln till hans framgång (s. 278, 316). Här tror jag Montelius kontinuitetstanke influerat Baudou, för visst går det att se skillnader mellan den unge och den gamle Montelius. Hans inträdets-tal till Vitterhetsakademien från mars 1878, tryckt något omarbetad 1885 med titeln *Om tidsbestämningen inom bronsåldern med särskildt afseende på Skandinavien*, är tämligen befriad från kulturhistoriska tolkningar. Det är föremål, deras fyndkontexter och fyndkombinationer som är satt i centrum. Det är statistik och naturvetenskap som bildar ideal. Skillnaden i Montelius behandling av å ena sidan järnåldern, där de norröna sagorna färgar och berikar hans text, och andra sidan sten- och bronsålder under denna tid, som saknar historiska källor, är betydande. Fram emot sekelskiftet ändras hans hållning radikalt, något som bland annat Stig Welinder framhållit i en uppsats från 1994 med

titeln *Om arkeologins proto-rasistiska föreställningssediment*. Den form av kulturhistorisk arkeologi som Montelius presenterar om exempelvis bronsåldern i slutet av sitt liv, är väsensskild mot hans ungdoms alster. Det är skillnad på ett kulturhistoriskt intresse och en kulturhistorisk arkeologi.

En annan fråga som kanske borde belysts annorlunda är vad som inspirerade Montelius tankar om att det förelåg kontinuitet mellan de förhistoriska perioderna. Baudou nämner givetvis Darwins utvecklingstanke som inspirationskälla, den var central, men också en ofta förbisedd artikel av de Quatrefages som beskriver den antropologiska och arkeologiska kongressen i Köpenhamn 1869. de Quatrefages menar där att en ras, ett folk eller en nation aldrig går från ett kulturstadium till ett annat utan en yttre påverkan, varpå Montelius skriver i marginalen på sitt kongresstryck att ”all kulturförbättring förs över utifrån” (s. 102). Men var det allt?

Arkeologer och andra kulturhistoriker söker allt som oftast orsakerna till grandiosa vetenskapliga genombrott, där Montelius namn ofta nämns, i förändringar i samtidens brokiga intellektuella liv, läs: i en yttre intellektuell påverkan. Samtidens ideal påverkade forskarna och mer sällan påverkade forskarna samtiden. Vad jag vänder mig emot här är att de faktiska resultaten av den vetenskapliga verksamheten, de fynd som arkeologerna grävde fram, sällan eller aldrig anses haft någon som helst betydelse för forskarnas tankemödor. En följd av detta är att teori och samtidsströmningar alltid anses gå före empiri och vetenskaplig praxis. Det är samtidens tankarfigurer som styr arkeologernas tolkningar. Men, uppstod Darwins tankar om en evolution utan de finkar som han studerade på sin långa resa med the Beagle? Kanske, kanske inte, men utan en reell värld där ute gick denna tankefigur inte att verifiera, leda i bevis. Samma orsakssammanhang gör sig ofta gällande inom den disciplinhistoriska forskningen om det arkeologiska fältet där den egna praxisen sällan ansetts påverkat tolkningarna av det förflutna – det är som arkeologerna hela tiden grävde i steril blomjord.

Jag tror vi behöver ompröva detta förhållande. Ett exempel: När Bror Emil Hildebrand vände sig mot Sven Nilssons famösa fenicier så gjorde han inte det för Nilssons teori var fel i sig, eller att han hade något emot fenicier, utan för att det helt enkelt inte stämde med empiriska fakta. Om, och jag skriver *om*, det påträffats feniciska tempel för Baalsdyrkan i Skåne, eller om ett enda feniciskt föremål hittats i den skånska myllan, så hade Hildebrand knappast blundat för verkligheten. Avgörande för Hildebrands och Montelius invändning mot Nilssons teser var bland annat att de hade funnit mängder av keramik och ben av domesticerade djur i megalitgravar i Västergötland, vilket tydde på att människorna hade lämnat det barbariska vilda stadium som Nilsson förknippade med stenåldern; alla bronsföremål var inte importerade och en skånsk bronsdolk gick mycket väl att greppa med en germansk hand. Nilssons tolkningar föll på empirin.

Bekantar man sig med Montelius skrifter och forskargärning skall man snart finna att åtskilliga av hans argument om kontinuitet mellan arkeologiska perioder och att kulturell förändring sker genom diffusion, går tillbaka till hans arkeologiska undersökningar och de empiriska resultat som de gav. Själv tror jag att Montelius undersökningar av

fornlämningar i fält, de sammanhang och fyndomständigheter han kom i kontakt med genom sin grävande praxis, var en minst lika stor inspirationskälla för hans tolkningar som Darwins eller de Quatrefages teser någonsin var. Kontinuiteten mellan stenålderns hällkistor och bronsålderns gravhögar var ett empiriskt faktum, och vad bättre, det gick att studera gång efter annan. Idag vet vi att omkring 15–20 procent av gravhögarna i Skåne uppvisar kontinuitet mellan sten- och bronsålder. I detta sammanhang hade det varit intressant om Baudou följt Montelius under någon av sina otaliga undersökningar, för att se hur han påverkades av de fynd som han fann och hur han i sin tur påverkade fynden. Men återigen, det hade blivit en annan biografi.

Andra val som Baudou gjort är att han ägnat lite utrymme åt att beskriva det anti-kvariska fält och den begynnande akademiska disciplin som Montelius mötte som ung student. Sven Nilsson, som betraktades som en av arkeologins ”grand-papa” (s. 98), och hans banbrytande arbete *Den skandinaviska nordens ur-invånare*, ett arbete som var doxa när Montelius anträdde scenen, lämnas där hän. Även arvet efter Montelius lämnas i det närmaste okommenterat. Baudou kan möjligen ursäkta sig med att han själv redan författat den mest övergripande ämneshistorien över det arkeologiska fältet i Norden, *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar* från 2004, men resultatet blir att Montelius liv hänger i luften. Biografien börjar och slutar med Montelius och viktiga skeenden före och efter dennes levnad förblir höljda i dunkel för en novis.

Jag har en avvikande syn mot Baudous vad det gäller Montelius vetenskapliga arv. Hans bidrag till att forma en bebyggelsearkeologisk metod är odiskutabel (se särskilt kapitel 16 om *Metoderna och Tidsbestämning inom bronsåldern*, s. 235–250), men Baudou menar likväl att Knut Stjernas bebyggelsearkeologiska seminarium vid Uppsala universitet, som Oscar Almgren kom att leda efter Stjernas förtidiga död 1909, stod för något nytt: ”Allt detta var nytt och självständigt i förhållande till Montelius forskning” skriver han (s. 346). Vidare menar Baudou att Montelius intresse för ”rasfrågan” inte fick några efterföljare inom svensk arkeologi: ”Arkeologin i Sverige efter 1900, var något helt annat än Montelius germanska idéer och fysisk antropologi” (s. 351).

Jag har svårt att följa detta resonemang. Stjernas och Montelius relation är omvitnad. Stjernas viktiga arbete *Före hällkisttiden* från 1911 är en rättrogen bebyggelsearkeologisk studie som följde Montelius utlagda järnvägsräls. Eventuella skillnader beror på tolkningen av arkeologisk fakta samt att det arkeologiska kunskapsläget ändrat sig, inte i studiens grundläggande tankefigur, i dess teorier, metoder och analyser. Hela projektet om Sveriges tidiga bebyggelse, som också omfattade bronsåldern, hade som syfte att verifiera och fördjupa Montelius forskning. Almgren (1919) skrev aktivt om rasfrågan där Montelius citeras i positiva ordalag. ”Rasfrågan” behandlades i egna kapitel i de avhandlingar som lades fram av hans doktorander vid hans seminarium, bland annat i Gunnar Ekholms viktiga studie över Upplands stenålder från 1915. Så sent som 1925 hade Arthur Nordén ett kapitel om ”rasfrågan” i sin avhandling om Östergötlands bronsålder. ”Rasfrågan” och den bebyggelsearkeologi som Montelius varit med att skapa gick inte att skilja åt. De var två sidor av samma mynt. Fysisk antropologi förblev en viktig del av mellankrigstidens arkeologi och användes implicit och explicit in på 1950- och

1960-talet (Svanberg 2012). De flesta svenska forskare kom fram till att Montelius hade rätt och att svenskarna hade bott i Sverige sedan den senaste istiden. En större hommage till Montelius arkeologiska gärning, och ett bättre exempel på hans påverkan på efterföljande arkeologgenerationer, än utställningen ”10 000 år i Sverige” från 1943 (Curman et al 1945), går inte att tänka sig.

Det omöjliga att summera en människas liv på 400 sidor, ett liv som var Oscar Montelius, har möjliggjorts genom att Baudou gjort val. Mycket har givetvis valts bort men det som står kvar ger en fascinerande bild av Montelius liv och akademiska gärning. Baudous jämförande biografiska metod känns inspirerande och jag hoppas att den kommer att få många efterföljare inom forskningen om arkeologins och andra ämnens disciplinhistoria. Jämförelser som den mellan Hans Hildebrand och Montelius skänker kontrast, kontrast leder till nyanser, nyanser som jag tror behövs för att göra disciplinhistoriska studier mer gripbar, levande och mångbottnad. Det är en lättläst och välstrukturerad bok som bör betraktas som ett standardverk. En engelsk utgåva vore önskvärd. Det är en bok som jag kommer rekommendera till andra.

Joakim Goldhahn

REFERENSER

- Almgren, Oscar (1919), ”Svenska folkets tillkomst enligt fornfyndens vittnesbörd”.
I: Lundborg, Herman (red.). *Rasfrågor i modern belysning, med särskild hänsyn till det svenska folket: populär handledning*. Stockholm, s. 1–12.
- Baudou, Evert (2012), *Oscar Montelius – om tidens återkomst och kulturens vandringar*. Stockholm.
- Curman, Sigurd, Nerman, Birger & Selling, Dagmar (red.) (1945), *Tiotusen år i Sverige*. Stockholm.
- Ekholm, Gunnar (1915), *Studier i Upplands bebyggelsehistoria. 1, Stenåldern*. Uppsala.
- Nordén, Arthur (1925), *Östergötlands bronsålder*. Linköping.
- Stjerna, Knut (1911), *Före hällkisttiden*. Stockholm.
- Svanberg, Fredrik (2012), ”Arkeologi och rasforskningen cirka 1860–1945”. I: Nicklasson, Påvel & Petersson, Bodil (red.). *Att återupptäcka det glömda. Aktuell forskning om forntidens förflutna i Norden*. Lund, s. 83–108.
- Welinder, Stig (1994), ”Svensk arkeologis protorasistiska föreställningssediment”, *TOR* 26, s. 193–215.